

14. Садовникова И. Н. Исправление и предупреждение дисграфии у детей: методическое пособие [Текст] /Л. Н. Ефименкова. - М.: Просвещение, 1972. - 206с.

15. Чередніченко Н. В., Горбачова Д. М. Комплексна діагностика дисграфічних та дизорфографічних помилок у письмі молодших школярів із порушенням писемного мовлення / Н.В. Чередніченко, Д.М. Горбачова // Журнал «Логопедія» № 5 2015. – С. 75-84.

УДК 37.018.8-056.20

ОСОБЛИВОСТІ ОВОЛОДІННЯ ПРОГРАМНИМ МАТЕРІАЛОМ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ УЧНЯМИ З ДИТЯЧИМ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

Ханзерук Л. О.

У статті розкриваються особливості оволодіння програмним матеріалом загальноосвітньої школи учнями з дитячим церебральним паралічем на етапі основної ланки освіти. Автор позиціонує думку, що досвід навчання у спеціальній школі для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату може розглядатись як додатковий ресурс вирішення сучасних складних завдань освітньої інтеграції.

Ключові слова: *учні з особливими освітніми потребами, учні з дитячим церебральним паралічем, основна ланка освіти, освітня інтеграція.*

The article describes the features of the study program material of school pupils with cerebral palsy at the basic education level. By positioning the view that the experience of studying in a special school for children with disorders of the musculoskeletal system may be considered as an additional resource solving modern challenges of education integration.

Keywords: *special education needs (SEN), pupils with cerebral palsy, basic education level, education integration.*

Сьогодні відходить у минуле традиційний підхід, за якого явище інклюзії розглядається як включення школярів з особливими освітніми потребами у загальноосвітній навчальний заклад. Натомість, актуальності набуває інший варіант – інклюзія як опікування сприятливими умовами для розвитку та активної участі в житті закладу всіх учасників освітнього процесу. Насамперед, мова йде про налаштованість закладу на врахування індивідуальних особливостей та потреб усіх дітей. Відмінності школярів з особливими освітніми потребами розглядаються як гідні поваги та як джерело навчального досвіду всіх учасників навчально-виховного процесу.

Значна частина школярів з дитячим церебральним паралічем традиційно здобуває освіту за програмою загальноосвітньої школи, а тому

досвід їх навчання у спеціальній школі для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату може розглядатись як додатковий ресурс вирішення сучасних складних завдань освітньої інтеграції.

До спільних рис, які визначають зміст навчання в загальноосвітній школі та школі для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, належать:

- цензовий характер навчання школярів, що забезпечує освіту в обсязі відповідних ступенів загальноосвітньої школи;
- реалізація принципу послідовності вивчення предметів у навчальних планах і програмах;
- побудова змісту навчання у відповідності з принципом єдності системи освіти;
- відповідність програм основним дидактичним принципам [2].

Разом з тим, заклад освіти для учнів з порушеннями опорно-рухового апарату вирішує спеціальні корекційні завдання, в основі яких лежить обов'язкове врахування особливостей розвитку пізнавальної сфери таких дітей, а саме:

- порушень активної довільної уваги, які зумовлюють специфіку всіх стадій пізнавального процесу (від зосередження і довільного вибору під час прийому та переробки інформації до запам'ятовування, осмислення), що суттєво ускладнює навчання;
- підвищеної виснажливості психічних процесів, яка супроводжується низькою інтелектуальною працездатністю, емоційною лабільністю, порушеннями пам'яті;
- сповільненості та інертності всіх психічних процесів, які викликають труднощі перемикання з одного виду діяльності на інший, патологічне застрягання на окремих фрагментах навчального матеріалу, «в'язкість» мислення [1; 2].

Названі особливості належать до функціонально-динамічних порушень і, разом з порушеннями вищих кортикальних функцій (недостатністю просторових та часових уявлень, гностичних відхилень) та мисленневими

порушеннями, визначають специфіку інтелектуальної діяльності учнів зазначеної категорії. З огляду на це, навчання учнів з дитячим церебральним паралічем потребує від учителя поінформованості щодо нейропсихологічного висновку (латералізації та внутрішньопівкулевої локалізації уражених ділянок мозку), а також, пов'язаних з ним, специфічних методів та прийомів ефективного навчання, які пропонуються нейропедагогікою та ортопедагогікою.

В залежності від форми дитячого церебрального паралічу, в учнів можуть простежуватися різні особливості пізнавальної діяльності. Так, при спастичній диплегії має місце задовільний розвиток словесно-логічного мислення та виражена недостатність просторового гнозису та праксису. За таких умов важливо враховувати труднощі школярів під час виконання завдань на просторове орієнтування, копіювання форми предмета, зображення асиметричних фігур, засвоєння схеми тіла та напрямку. Особливої уваги вчителя потребуватимуть також труднощі глобального сприймання учнями кількості, порівняння цілого та частин, засвоєння складу та розрядної будови числа тощо.

В учнів з правостороннім геміпарезом нерідко процеси читання і письма супроводжуються оптико-просторовими порушеннями: утруднене та сповільнене читання, наявність елементів дзеркальності під час письма.

Своєрідність пізнавальної діяльності учнів з гіперкінетичною формою дитячого церебрального паралічу полягає у недостатності слухового сприймання та мовленнєвих порушеннях (гіперкінетична дизартрія). На відміну від задовільного виконання візуальних інструкцій, виконання завдань, які потребують мовленнєвого оформлення, виконуються школярами зі значними труднощами. Навчальна діяльність школярів цієї групи визначається також задовільним розвитком праксису та просторового гнозису [1; 2; 3; 4].

В цілому, у процесі навчання учнів з церебральними паралічами необхідно враховувати виражену диспропорційність та нерівномірно

порушений темп розвитку. Як показує досвід спеціальних шкіл для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, навчання, як форма розвитку, сприяє «вирівнюванню» зазначених порушень, а також покращує пізнавальну діяльність школярів. Це досягається за умови дотримання особливої методичної спрямованості навчального процесу, в основу якого закладений корекційно-розвивальний принцип та, пов'язана з ним, максимальна індивідуалізація навчання.

Зазначимо деякі конкретні рекомендації щодо індивідуалізації у вивченні предметів, які потребують особливої уваги педагогів на етапі основної школи, зокрема, української мови, математики, трудового навчання, фізичного виховання.

Різноманітність мовленнєвих порушень в учнів з дитячим церебральним паралічем зумовлює різний рівень їх підготовленості до засвоєння програмового матеріалу з української мови. Разом з тим, враховуючи роль мовленнєвої регуляції у розвитку довільних рухів, таким урокам відводиться провідна роль.

Корекційна спрямованість навчання з названого предмету забезпечується спеціальними методами навчання, введенням спеціальних пропедевтичних занять, які передують вивченню окремих розділів та тем програми, а також введенням спеціальних індивідуальних занять з корекції порушень мовленнєвого розвитку. Отримані школярами знання та навички закріплюються під час занять у класі. Вивчення складних розділів і тем супроводжується систематичним повторенням, що створює умови для узагальнення попередньо вивченого матеріалу та закріплення вивченого.

Невід'ємною складовою формування узагальнених мовних знань, розвитку граматичного мислення, подолання стійких мовних труднощів учнів з дитячим церебральним паралічем розглядається вивчення лексики. Робота вчителя з формування лексичних уявлень в учнів з церебральними паралічами – це сукупність цілеспрямованих та систематичних мовних вправ, які сприяють засвоєнню невідомих слів та їх значень, поглибленому

розумінню вже відомих слів, з'ясуванню подібності та відмінності лексичних одиниць за значенням, активному їх використанню у власному мовленні. Враховуючи зазначене, провідна роль у вивченні лексики належить семантиці слів, оскільки з нею пов'язане правильне розуміння значення слова та його адекватне використання в мовленні. Вчитель повинен використовувати різні шляхи вивчення лексичних розділів шкільної програми, враховувати умови та ступінь підготовленості учнів, розширювати практичні завдання. Це дозволить ефективніше спиратись на лексику у вирішенні завдання мовленнєвого розвитку учнів, яка надто важлива на усіх етапах навчання.

Специфіка рухової навички письма в учнів з дитячим церебральним паралічем висуває необхідність раціонального дозування виконання письмових і контрольних робіт. Це зумовлено тією обставиною, що характерні для початкових етапів навчання труднощі графічного написання букв, дотримання рядків залишаються порушеними і на наступних етапах навчання: письмо школярів уповільнене, неплавне. Вчителю слід мати на увазі, що складність описаних порушень не завжди корелює зі ступенем неврологічних проявів: вираженістю гіперкінезу у випадку гіперкінетичної форми дитячого церебрального паралічу або ступенем парезу у випадку спастичної диплегії. Тому, керуючись основною метою виявлення знань або якості засвоєння програмового матеріалу з цього чи інших предметів, педагог добирає обсяг і способи виконання індивідуальних завдань в кожному конкретному випадку.

Враховуючи рухові особливості школярів з дитячим церебральним паралічем, їх швидку виснажливість, необхідно варіювати форми виконання письмових завдань (робота з картками; виконання письмових завдань на підготовлених альбомних аркушах; написання на дошці крейдою; викладання слів і речень на спеціальних магнітних дошках; виконання роботи на комп'ютері тощо). Під час проведення письмових робіт та оцінки їх виконання учнями, педагог виважено підходить до створення умов

пред'явлення навчального матеріалу, його обсягу та способу виконання. За певних обставин, викликаних просторовими порушеннями та не сформованістю зорово-моторної координації, педагог спеціально позначає рядок і місце, з якого необхідно починати писати або малювати, визначає символами необхідну відстань між рядками або частинами завдання. Уповільнений темп письма в учнів з дитячими церебральними паралічами зумовлює збільшення часу для виконання письмових робіт, тому в окремих випадках частина відповіді учня може здійснюватись в усній формі.

Засвоєння програмового змісту з української та зарубіжної літератур учнями з дитячим церебральним паралічем ускладнюється порушеннями читання. В учнів основної школи такі порушення якісно відрізняються від порушень читання у початковій школі та характеризуються недостатнім налагодженням лексико-граматичних (учні орієнтуються тільки на семантичне значення слова, без урахування флексійних та прийменникових відношень), а також синтаксичних зв'язків. У складних випадках порушень звуковимови, спазмів під час вимови слів та фраз, а також інших труднощів висловлення, педагог надає учневі час для підготовки до розгортання мовленнєвого акту. В подібних навчальних ситуаціях краще звернутись з запитанням до усього класу, заслухати відповідь учня з більш розгорнутим мовленням.

В основній школі, нерідко, стійко простежуються труднощі, характерні початковим етапам навчання математиці школярів з дитячим церебральним паралічем. Такі труднощі нагадують картину акалькулії, оскільки супроводжуються порушеннями глобального сприймання кількості, не впізнаванням графічних зображень цифр, утрудненнями під час виконання арифметичних дій (особливо ділення), недостатнім розумінням складу і розрядної будови числа, значення арифметичних знаків тощо. Необхідність спеціальних прийомів навчання, у цьому зв'язку, зумовлена важливістю врахування як загальних закономірностей розвитку дитячого мислення, так і його специфічних особливостей, зумовлених переважною локалізацією

мозкового ураження в кожного учня (ураженням або затримкою формування тім'яно-потиличних відділів кори лівої півкулі або затримкою розвитку мозку в цілому).

Формування просторових уявлень, розвиток часових уявлень, оволодіння поняттями, які їх позначають, а також термінами, що позначають абстрактні категорії, будується безпосередньо на основі програмного матеріалу з математики, алгебри, геометрії. Враховуючи особливості мисленнєвої діяльності учнів з церебральними паралічами, вчитель широко використовує різноманітний наочний матеріал, креслення, схеми, малюнки тощо. Недостатня сформованість просторових уявлень передбачає введення підготовчих вправ (записування прикладів у стовпчик, розташування одних предметів під іншими, малювання фігур у клітинках тощо). Під час виконання практичних вправ з геометрії учні навчаються працювати з геометричними фігурами, оволодівають графічними вміннями, набувають практичних умінь розв'язувати задачі обчислювального та вимірювального характеру. Вивчення предметів даної освітньої галузі вимагає від учителя створення таких умов навчання, які разом з достатнім рівнем узагальнення матеріалу, одночасно висвітлювали б його конкретний зміст, а також способи оволодіння ним.

Засвоєння навчальних предметів з освітньої галузі «Технології» потребують особливої уваги педагогів, ураховуючи їх значний соціально-реабілітаційний ресурс. Так, оволодіння, визначеним програмою з «Трудового навчання», комплексом трудових навичок здійснюється шляхом використання у процесі навчання оптимальних методів та прийомів, серед яких важливе місце посідає метод тренування, який реалізується шляхом багаторазового повторення типових вправ. У процесі формування основних трудових навичок необхідне ретельне дотримання визначеної поетапності пред'явлення завдання. Починати необхідно з показу дії учителем з наступним переходом на поєднане і відображене виконання дії, а завершувати підсумковим порівнянням результатів початкової та

завершальної стадії навчання. Вироблення трудових навичок необхідно будувати на основі елементарних, достатньо автоматизованих рухових навичок. Необхідно враховувати індивідуальні особливості рухових порушень у кожного конкретного учня. За таких обставин вчитель діє у відповідності з принципом «покрокового» навчання, яке передбачає тривале відпрацювання кожного найдрібнішого компоненту трудового процесу.

У контексті трудового навчання особливого значення набуває проблема особистісного розвитку школярів з дитячим церебральним паралічем. Враховуючи це, вирішення специфічних програмових завдань потребує від учителя врахування наступних умов: забезпечення відповідного емоційного фону (відсутність негативних оцінок, порівняння результатів роботи учня тільки з його особистими досягненнями, дотримання індивідуального ритму роботи, максимальне врахування інтересів учнів тощо), а також формування в учнів упевненості у власних можливостях (уникнення нагадувань про хворобу, надання учням дозованої допомоги під час виконання завдань, навчання їх доступним прийомам роботи, систематичне включення школяра у процес самооцінки як чинника самовиховання).

Важливість трудового навчання школярів з дитячими церебральними паралічами пов'язана з необхідністю визначення найбільш доступного кола професій для кожного учня, а також з необхідністю створення найсприятливіших умов для професійної підготовки.

Досягнення рівня функціональної грамотності школярів з дитячим церебральним паралічем в умовах загальноосвітньої школи передбачає комп'ютерну та технічну грамотність. З одного боку, своєчасне опанування комп'ютера зумовлює інтуїтивне, внутрішнє прийняття інформаційних технологій як невід'ємної складової життя, слугує ампліфікації (збагаченню) розвитку школяра. З іншого боку, технологічні особливості комп'ютера дозволяють використовувати його як альтернативу традиційним методам і формам навчання учнів з вираженими руховими порушеннями рук. Унікальні технологічні можливості комп'ютерних програм (динамічний характер

представлення навчального змісту тощо) дозволяють коригувати сповільненість психічних процесів, інші особливості пізнавальної діяльності школярів.

Предмети освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» вирізняються потужним ресурсом фізичної реабілітації учнів з дитячим церебральним паралічем. Так, вивчення інтегрованого предмета «Основи здоров'я» має на меті не лише формування свідомого ставлення до свого життя і здоров'я, оволодіння основами здорового способу життя, життєвими навичками безпечної для життя і здоров'я поведінки. Викладаючи курс, учитель обов'язково враховує ставлення школяра до захворювання, яке визначається ступенем його усвідомлення, психологічним захистом, уявленнями про хворобу, а також працює над виробленням оптимістичної установки щодо покращення стану кожного учня, навчанням ефективній саморегуляції тощо. Врахування вчителем реакції особистості школяра на хворобу зумовлене тим, що в основі структури такої реакції може лежати порушення ставлення до свого тілесного і духовного «Я», зміна самосвідомості, що суттєво ускладнює навчально-виховний процес.

Кардинальні зміни методичних підходів до фізичного виховання учнів з дитячим церебральним паралічем зумовлені характером клінічних проявів захворювання, глибиною порушень рухової сфери, індивідуальною реакцією на навантаження. Враховуючи особливе значення індивідуального підходу до школярів, вчитель працює у тісному контакті з лікарями (невропатологом, ортопедом), які формулюють корекційно-відновлювальні завдання та протипоказання до виконання певних вправ кожним учнем. Зокрема, школярам можуть бути протипоказані: тривала затримка дихання під час виконання всіх видів вправ; вправи з тривалим статичним напруженням; упор і виси (у випадках локалізації порушень у плечовому поясі); вправи, які розвивають рухливість у суглобах (при артрозах суглобів); нахили і повороти тулуба з великою амплітудою тощо.

Урахування далеко не повного аналізу навчальних труднощів учнів з дитячим церебральним паралічем не лише сприятиме компенсації специфічних порушень їх пізнавальної діяльності, а також оптимізує умови для оволодіння програмним матеріалом загальноосвітньої школи та підготовку до праці.

Успішність такого навчання, однак, залежить не лише від урахування характеру та ступеню фізичних і психічних порушень та ефективності навчальних програм і технологій, але й, великою мірою, від ставлення до таких дітей здорових однолітків і педагогів. Останнє розглядається як важливий соціально-психологічний факт інтеграції. Нечисленні публікації, переважно зарубіжних авторів, показують тенденцію ставлення здорових до інвалідів, яка характеризується несприятливістю, співчутливістю, домінуванням. В окремих випадках констатується амбівалентний характер ставлення до хворих. У низці досліджень вказується, що досвід такого навчання нерідко викликає складні вторинні порушення в особистісному розвитку таких дітей (наприклад, різні форми вторинної аутизації) [4].

Разом з тим, як підкреслюють дослідники, установки здорових можуть слугувати вирішальною компонентою успіху або неуспіху учнів з церебральними паралічами у загальноосвітній школі. Це зумовлює необхідність дотримання наступних умов спільного навчання: забезпечення безпосередніх контактів між дітьми різних систем навчання; недирективність програми, надання переваг неформальним ситуаціям спілкування; організація не лише спільної навчальної, а також і позанавчальної діяльності дітей.

Вітчизняними дослідниками було визначено чинники, які зумовлюють складний механізм виникнення патологічного розвитку особистості дітей та підлітків з церебральними паралічами, а саме: органічну недостатність центральної нервової системи і своєрідну структуру інтелектуального порушення, на основі якого формується патологічний розвиток; рухову неспроможність, що вимагає постійної допомоги; своєрідну психологічну атмосферу навколо хворої дитини; психогенні чинники, серед яких – ступінь усвідомлення власної

неповносправності та реакцію особистості на порушення; біологічні зрушення в період вікових криз [3].

Розвиваючи методичні підходи до спільного навчання, фахівцям слід мати на увазі, що інклюзивна форма навчання створює умови для відновлення особистості школяра з дитячим церебральним паралічем. Зокрема, атмосфера інклюзивного класу має низку стимулюючих моментів для вольового виховання. Учень з дитячим церебральним паралічем, перебуваючи у колективі здорових однолітків, має змогу порівнювати, а, значить, краще усвідомити власну поведінку. Оточення здорових однолітків сприяє мобілізації власних моральних та вольових зусиль учнів з церебральними паралічами на досягнення в навчанні, творчості, спілкуванні.

Враховуючи зазначене, для педагогів інклюзивних класів надто важливо не лише знати особливості психофізичного розвитку школярів з дитячим церебральним паралічем, специфіку методичних прийомів роботи. Якісна педагогічна діяльність неможлива без професійної компетентності, дотримання принципів деонтології. Ключовою умовою деонтології вчителя слугує вміння налагоджувати адекватні взаємини між усіма учасниками навчально-виховного процесу, створення атмосфери взаємоповаги та взаєморозуміння, сприятливого фону для ефективної навчальної роботи.

Література

1. Дитина з порушеннями опорно-рухового апарату в загальноосвітньому просторі. Методичні рекомендації фахівцям з організації та впровадження інклюзивної форми навчання дітей з порушеннями функцій опорно-рухового апарату. Навчально-методичний посібник / Шевцов А. Г., Романенко О. В., Ханзерук Л. О., Чеботарьова О. В., за заг. наук. ред.. Шевцова А. Г. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2013. – 112 с.
2. Левченко И. Ю., Приходько О. Г. Технологии обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата: Учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 192 с.
3. Рождественская М. В. К вопросу об изучении патологического формирования личности у детей и подростков с церебральным параличом. / Питання дефектології. Республіканський науково-методичний збірник. Випуск 13. - К.: Радянська школа, 1980. - С. 50-55.
4. Шипицина Л. М., Мамайчук И. И. Психология детей с нарушениями функций опорно-двигательного аппарата. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004.- 368 с.